

University of Groningen

Over woord en zin in het proza van L. van Deyssel

Jansonius, Freerk

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:

1942

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Jansonius, F. (1942). *Over woord en zin in het proza van L. van Deyssel*. Koninklijke Van Gorcum.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

INLEIDING.

I

In de hoofdstukken II—VI van dit proefschrift heb ik getracht enige belangrijke aspecten van het proza van den jongen Van Deyssel te karakteriseren, door in de letterlijke zin van het woord „tekst en uitleg” te geven. Het eerste hoofdstuk kenmerkt dat proza in grote lijnen als impressionistisch en motiveert die benaming in hoofdzaak, door een aantal citaten voor zich zelf te doen spreken. Van verdere aanduidingen aangaande de inhoud van dit slechts korte hoofdstuk meen ik me te mogen onthouden, om me ietwat uitvoeriger bezig te houden met, allereerst, de vrij omvangrijke *Woordvorming*.

Daarin wordt in bijzonderheden nagegaan, op hoe intensieve wijze Van Deyssel geëxperimenteerd heeft op het ganse gebied der Samenvoeging en Afleiding, om het Nederlands bruikbaar te maken voor een literatuur, die de schilderkunst in kracht van uitbeelding naar de kroon wenste te steken. In deze inventaris vindt men dus de resultaten van Van Deyssel's begeerte de taal te vernieuwen. Op blz. 82 zijner Verz. Opstellen, deel I, drukte hij de vervoering, waarin hij door deze taak werd gebracht, uit in de warme ontboezeming:

O, op een kamer zitten en met een wit papier voor u en dan gaan schrijven, nieuwe woorden zoeken, nieuwe woorden vinden om uw nieuwe ziel meê weêr te geven, ongekende zinnen smeden, al de vondsten, al de gedachten en gevoeligheden van de taal der voorgangers stuk slaan tot een berg van schitterend gruis en er dan uw nieuwe, uw eigen werk van bouwen, — dát is de wellust van den geest, dát is het fijnste feest voor ons geheele zintuigelijk en geestelijk bestaan. —

Dit tweede hoofdstuk dus beschrijft de Samenvoeging en Afleiding van: I Zelfstandige naamwoorden, II bijv. naamwoorden en III werkwoorden.

Kenmerkende *samenvoegingen* der eerste groep blijken bijv. te zijn: de samenstellingen met een onverbogen adjectief tot eerste en een substantief tot tweede lid (bijv. geelklankjes); voorts die met de functie van een gecompriëerde genitivus explicativus of gelijkwaardige bepaling met „van”; vooral echter een schakering van het

laatste type, gekenmerkt door de omgekeerde verhouding tussen substantief en adjectief (bijv. schoenbonken; boezeroenengroen, jakkenpaars).

Opmerkelijk zijn ook de composita met een niet soortelijk onderscheidend, maar individualiserend eerste lid (de moeder-handen).

Samenstellingen met een bijwoord tot eerste lid zijn vooral dan bijzonder, als het substantief niet op een verbale stam berust (óplijven, voort-weg).

Ook de veelledigheid van sommige composita is impressionistisch.

Bij de *afgeleide* substantieven treffen o.a. de volgende voor- en achtervoegsels door frequentie of bijzondere functies: ge- (vóór een werkwoordstam); ge...te, ter aanduiding van *verzamelnamen* en daardoor tezamen met -te, -ing en -erij beantwoordend aan Van Deyssel's streven „ensembles” te schilderen, „de samen-één-gezichtswezen-zijndheid” uit te drukken.

Van veel belang zijn verder: -heid, -te en -ing, het laatste suffix gekenmerkt door niet minder dan negen gebruikswijzen.

Zeer geliefd is ook het suffix -er, bij nomina agentis, welke nog zo duidelijk herinneren aan hun verbale afkomst, dat het mogelijk blijkt deze woorden te ordenen naar de aspecten.

De aantrekkelijkheid van het *adjectief* voor Van Deyssel schuilt, behalve in zekere niet te miskennen intrinsieke eigenschappen, in de nauwe aansluiting van deze woordsoort aan het voor een impressionist nog belangrijker substantief.

Bij de adjectivische samenvoegingen (evenals bij de substantivische en werkwoordelijke) zijn tal van combinaties mogelijk: substantief + adj., adj. + participium, enz.

Opmerkelijk is de *coördinatie* van een bijwoord en een bijv. nw. Het onlogische dezer verbinding is juist impressionistisch.

De *suffixen* -baar en -loos komen tegemoet aan Van Deyssel's voorkeur voor korte — en tevens adjectivische — vormen.

Meer nog dan -ig is de uitgang -erig echt impressionistisch. Zij dient hoofdzakelijk voor de aanduiding van „een lichte graad”.

Niet formeel, maar wel functioneel zijn afleidende samenstellingen als „witbollig” uiterst merkwaardig.

Bij de *werkwoorden* zijn zeer karakteristieke formaties die met een *adverbiaal praefix*, hetwelk de vereiste kleurigheid en precisie teweegbrengt. Hierbij doen zich *korte vormen* voor: de anders altijd aanwezige voorzetselbepaling (gewoonlijk van *plaats*, bij werkwoorden van *beweging*) ontbreekt hier, met krachtig effect!

Soms preciseert het adverbium het werkingsbegrip niet, maar forceert of neutraliseert het integendeel (óp-storten bijv.).

Korte vormen al weer zijn de verba, welker tweede lid fungeert als bep. van hoedanigheid bij een verzwegen werking.

„Dubbelwerkwoorden” zijn evenals de overeenkomstige substantivische en adjectivische formaties het product van de gecompliceerdheid der impressionistische waarnemingen en sensaties.

Groot is het aantal denominatieven (van substantieven en adjectieven). Ook in deze klasse zijn de met een bijwoord beginnende van veel belang. Korte vormen hierbij omschrijven een beweging, die gesuggereerd én gericht wordt door het praefix.

De talrijke onomatopoëtische vormen behoren tot het grensgebied van de impressionistische taal.

Van grote betekenis zijn verder de verbale suffixen -eren, -elen en van de praefixen voornamelijk be- en ver-.

Het omgekeerde verschijnsel doet zich ook voor: schering en inslag zijn nl. de „primitieven”, welke in de algemene taal steevast van een praefix voorzien zijn.

Evenzo staat tegenover de samenvoeging de „ontleding”, de splitsing, vaak met behulp van koppeltekens, van afleidingen en samenstellingen; opfrissing van de betekenis, versterking der plastiek is het motief.

In het hoofdstuk over „Klanksymboliek” wordt geconstateerd, dat men maar zelden de zekerheid bezit, met een geval van echte *Urschöpfung* te doen te hebben. Voorts wordt getracht, na te gaan op welke wijzen de auteur onwillekeurig op het gebied der spontane woordcreatie belanden kan. Aan het door Van Deyssel bij zich zelf aangenomen vermogen, door zijn ontvankelijkheid voor de beeldende kracht van de woordklank te kunnen besluiten tot de semantische keerzijde — een talent, dat zich hier en daar inderdaad schijnt te manifesteren —, wordt de hypothese verbonden, dat dit vermogen zich wellicht in omgekeerde zin zou kunnen openbaren, door, nu uitgaande van een bepaald begrip, daarvan de adaequate klankexpressie te geven. Dit zou de „echte *Urschöpfung*” zijn, die een scheppen „uit het niet” veronderstelt. Aan de hand van een vrij groot aantal woorden met een veronderstelde symbolieke begin-p uit de algemene taal en uit streek-talen wordt gepoogd het „resonneervermogen” van Van Deyssel buiten twijfel te stellen.

Hoofdstuk III behandelt de *Semi-nominale zinnen*, d.w.z. de zinnen met een praedicaatsnomen, met een denominatief tot gezegde, met een intern object als eigenlijk gezegde en met een zelfstandig werkwoord „zijn”.

De voorkeur voor de eerste groep blijkt zowel uit de talrijkheid van dit zinstype bij overigens normale bouw als uit de verwringing van de structuur van andere meer voor de hand liggende zinnen. Die voorkeur komt o.a. neer op een bijzondere waardering van vooral het substantief en het adjectief. Soms is een bevreemdend naamw. gezegde de onvermijdelijke consequentie van de keuze van een om welke reden dan ook aantrekkelijk subjectssubstantief, maar ook in dit geval heeft dan toch de attractie van die bepaalde woordsoort de doorslag gegeven. Daar komt dan nog bij, dat een praedicaatsnomen kan worden uitgebreid met voorzetselbepalingen, apposities en zelfs met zinnen.

Het veelvuldig gebruik van zinnen met een nw. gezegde veronderstelt een statische, d.w.z. constaterende of definiërende stijl en eveneens een in de grond weinig epische literatuur, die zich met concrete dingen en hun eigenschappen bezighoudt.

Zeër verwant aan de zo juist besproken categorie is die der denominatieven. Ze laten zich vrijwel alle omschrijven door een gewoon nw. gezegde.

Zeër interessant zijn de zinnen met een *intern object*. Niet een eigenschap of toestand, maar een handeling wordt hier uitgedrukt in substantivische vorm, waardoor een abstractum als een daad een welhaast afgerond-concrete indruk kan maken. Op de handeling wordt op deze wijze een zeer sterke nadruk gelegd.

Het objectssubstantief kan natuurlijk weer worden uitgebreid. Het Vf heeft gewoonlijk weinig betekenis, maar de impressionistische afkeer van lege rhetorische wendingen en woorden maakt het begrijpelijk, dat Van Deyssel op middelen heeft gezonnen, om in deze verbindingen ook het Vf aan de plastiek te doen deelnemen, hetgeen af en toe tot fraaie oplossingen heeft geleid. De werking van het object wordt dientengevolge vaak versterkt door een betekenis- of zelfs stamverwante persoonsvorm. Elders omschrijft het Vf de hoedanigheid van de handeling, besloten in het intern object.

Zelfs voor denkbeeldige werkingen wordt deze verbinding gebezigd en met groot succes.

Het *zelfstandige werkwoord* „zijn” is stilistisch beschouwd bijna even bescheiden als het koppelwerkwoord en staat dus aan de plastisch-belangrijke substantieven en adjectieven toe, zich op de voorgrond te dringen. In deze vorm van de statische stijl kan een heftige actie het karakter aannemen van een verschijnsel. De handelende personen kunnen hierbij worden gedegradéerd tot décor, in de vorm van een locale voorzetselbepaling; de handeling zelf is subject geworden in de vorm van een verbaal substantief.

In het vierde hoofdstuk komen de *Nominale zinnen* aan de orde. Naar hun oorsprong onderscheiden we ze in: I min of meer toevallig ontstane isoleringen van apposities, voorzetselbepalingen of absolute constructies en II opzettelijk in deze vorm gegoten zinnen.

De meest voorkomende vorm van nominale zin is de verbinding van een subject met een adverbiale voorzetselbepaling. Frequent is ook het type: Subject + (gewoonlijk zwaar betoond) adverbium. Zeer zeldzaam zijn de slechts uit een substantief bestaande zinnen, in de regel worden ze op zijn minst vergezeld door enige afgescheiden, volgende adjectieven.

Tamelijk zeldzaam zijn de zinnen bestaande uit subject en praedicaatsnomen.

Merkwaardig zijn die zinnen, waarin het verzwegen Vf aan het zinseinde als afgescheiden part. praesentis terugkeert.

Een compromis tussen de nominale zin en de finite, is de verbinding van een gesubstantiveerde infinitief met een „van”-bepaling in subjects- of objectsbetrekking. Vervang die infinitief door een verbaal substantief en de afstand van de finite zin is al weer groter.

De verzwegen werkwoorden zijn: het zelfstandige of koppelwerkwoord „zijn”, gaan, komen en hun synoniemen en verder verba dicendi.

Een zeer omvangrijk hoofdstuk vormen de *Afgescheiden zinnen* (V). De pauzering kan primair zijn of secundair, al naar gelang de afgescheiden zin zonder de pauze niet of wel op dezelfde plaats in het zinsverband zou kunnen voorkomen. Deze primaire afscheiding draagt in hoge mate bij tot de gewenste afwisseling in de zinsbouw, verder kunnen rhythmische overwegingen de doorslag geven, welke factor de secundaire uitsluitend bepaalt.

Tot de afgescheiden zinnen behoren substantieven, voorzetselbepalingen, adverbia, adjectieven en participia. Verreweg het talrijkst zijn de voorzetselbepp. en de participia praes.

De *substantieven* zijn gewoonlijk *variërende* apposities; herhalende bijstellingen en praed.-attributieve zelfst. naamwoorden zijn echter eveneens een veelvuldig verschijnsel.

Opmerkelijk zijn de apposities, welke explicatief fungeren en derhalve in gebruikelijke taal juist als antecedent zouden optreden.

Zelfs als de zin zelf plastisch bedoeld is, kan de appositie optreden als een schilderende variatie van de zinsinhoud.

De meest voorkomende functies van de *voorzetselbepalingen* zijn die van plaats en omstandigheid. Een merkwaardige praegnante soort verenigt die beide functies.

Een enkele maal is het actief subject gedegradeerd tot een locale bepaling, terwijl de handeling tot taalkundig en psychologisch subject is gemaakt.

Zeer bijzonder zijn ook de bepalingen, die fungeren als een soort van appositie, een plastische variatie van de voorgaande zin.

Evenals bepaalde participia kunnen ook bepalingen van omstandigheid een *progressieve* handeling omschrijven. Andere functies zijn die van tijd, reden of voorwaarde.

Behalve verschillende adverbiale zinnen kunnen afgescheiden participia praesentis door deze bepalingen worden vervangen; in het laatste geval is de kern der bepaling een *verbaal* substantief.

De afscheiding kan een *adverbium* van hoedanigheid verzwaren tot adjectief. Deze adverbia kunnen ook adverbiale zinnen verkorten en zijn dan de kortste vorm daarvoor.

Echt impressionistisch is de onlogische *coördinatie* van adverbia en adjectieven.

Niet minder zeldzaam is de *subordinatie* van een adjectief aan een afgescheiden adverbium.

Soms verkort een adverbium een afgescheiden participium; dat is dus een uiterst korte vorm.

Van de *afgescheiden adjectieven* is vooral het niet-groepvormende een vorm van nadruk; de attributieve functie overheerst dan meestal.

Groepvormende adjectieven hebben allerlei adverbiale functies naast de attributieve.

Eén adjectief vóór, één in afscheiding na het substantief doet beide, maar vooral het laatste, scherp uitkomen. Ook bij een groot aantal volgende adjectieven weet Van Deyssel vernuftige rhythmische oplossingen te vinden om alle plastische elementen tot hun recht te doen komen.

De adjectieven worden gewoonlijk uitgebreid met voorzetselbepalingen. De onderlinge logische betrekking is vaak willekeurig. Ook de „ensemble-schildering” bedient zich van deze korte vorm.

Een herhalend adjectief biedt de mogelijkheid tot uitbreiding.

Zeer bijzonder is de zeldzame progressieve functie, die verklaard moet worden naar analogie van een progressief part. praesentis.

De functies van het afgescheiden *participium perfecti* zijn perfectisch, perfectief en soms duratief-onvoltooid bij transitieve werkwoorden, waardoor de aanvulling: „wordende” mogelijk is. Een enkele maal wisselt het zelfs af met een part. praesentis.

Het participium kan nagenoeg absoluut staan: het dunne draadje

van een bezittelijk vnw. vormt dan de enige schakel met het verzwegen antecedent.

De reeks van afgescheiden participia kan zo lang worden, dat de brug met het antecedent bezwijkt, waardoor de laatste deelwoorden zich als „persoonsvormen” gedragen. Ook hierbij komt de nauwe verbondenheid met een voorz.bep. voor, eveneens voorzien van de willekeurige logische betrekking en te zijner tijd ook in dienst van de ensemble-schildering.

De laatste opmerking is ook van kracht voor het *participium praesentis*.

De onschuldigste vorm van een progressief part. praesentis gaat gepaard met een waarschuwend adverbium. Dit ontbreekt echter herhaaldelijk.

Het aspect is soms momentaan.

Sommige participia hebben een duister antecedent en behoren dan tot de vele onlogische taalvormen van het impressionisme.

Naast de progressieve participia komen andere voor, die een *anterieure* handeling omschrijven; beide gebruikswijzen bewijzen een grote mate van zelfstandigheid van deze formeel „verbonden” deelwoorden.

Natuurlijk verkorten alle participiale zinnen herhaaldelijk adverbiale bijzinnen.

Het laatste hoofdstuk beschrijft de *absolute constructies*. De normale functie is die van een bep. van omstandigheid. Het participium is in het vroegste proza van Van Deyssel meestal voltooid; later zijn de tegenw. deelwoorden in de meerderheid, is de hele constructie veel omvangrijker en doen zich hele reeksen van absolute constructies voor. De verbonden voorzetselbepaling met de bekende functie ontbreekt ook hier niet.

Als zowel de finite zin als de abs. constructie betrokken zijn op het verzwegen actief subject, staan ze daardoor min of meer op één lijn, zodat de a.c. haar karakter van bijzin enigszins heeft verloren. Ze nadert daarmee tot de nominale zin.

Een afwijking vertoont ook de absolute constructie, die noch met het subject, noch met het object van hoofd- of bijzin in verband staat.

Ongewoon zijn ook de a.c.'s met een temporale of causale functie; bepaald zeldzaam is de *consecutieve* functie, doordat hierbij de normale gelijktijdigheid van de door Vf en a.c. uitgedrukte handelingen verloren gaat.

De absolute constructie kan worden onderbroken door een participium of appositie.

Door te grote afstand van het subject en omvangrijkheid kunnen de a.c.'s de kenmerkende intonatie verliezen; ze zijn dan niet langer te onderscheiden van de nominale zinnen.

Bijzonder is tenslotte de syndetische verbinding met de finite zin (door het voegwoord „en”).

II

Voor de taak staande, de keuze te rechtvaardigen van de in de laatste vijf hoofdstukken geanalyseerde taalvormen, meen ik me daarvan in hoofdzaak te hebben gekweten, door te wijzen op de overvloed van *praegnante korte vormen* in het proza der impressionisten. Daaronder valt al dadelijk de Samenvoeging en Afleiding (vgl. Stil. Gr. p. 186), de Woordvorming dus, welker behandeling zich trouwens ook gebiedend opdrog wegens de overbekende behoefte der prozaïsten van Tachtig aan zelfgevormde beeldende woorden.

Verder moeten hiertoe worden gerekend de werkwoordloze Nominale zinnen, sommige — adverbiale zinnen verkortende — Afscheiden zinnen, de Semi-nominale zinnen met een denominatief Vf en tenslotte de Absolute Constructies.

Een aantal dezer zinnen (voornamelijk de Afscheidene en de Absolute Constructies) zijn niet alleen kort, maar vaak ook onlogisch of althans geven ze blijk van versmading der middelen tot scherpe uitdrukking van de logische structuur (door het ontbreken van persoonsvormen als exponenten van persoon, getal, tijd enz.; verder van voegwoorden). Verder is op deze wijze verworpen alles wat zweemt naar omslachtige *redenering*, alle leeg-conventionele, rhetorische woorden en wendingen. Hiermede heb ik volstrekt niet willen zeggen, dat Van Deyssel's stilistisch streven in elk opzicht gericht zou zijn op een veelzeggende korthed. Door dat te beweren zou men blind zijn voor de uiterst belangrijke functie in dit proza van stijlvormen als Herhaling en Variatie, bovendien voor de opeenhoping van participia praesentis bijv. Deze *Taalverzwaring* staat evenwel steeds in dienst van een streven naar *expressieve nadruk* en *aanschouwelijkheid*. Uit dit gezichtspunt dient men ook de *Interne objecten* te beschouwen.

Hiermede schijnt in strijd te zijn het veelvuldig gebruik in Semi-nominale zinnen van lege werkwoorden als het koppelwerkwoord en het zelfstandige ww. „zijn”. Beide zijn echter juist door hun volstreckte kleurloosheid voor een impressionist bruikbaar dan cliché's als „zich bevinden” bijv. en laten zich volkomen wegcijferen door de kleur- en klankrijke substantieven, adjectieven en tegenwoordige deelwoorden en dat zijn de meest geliefde reededelen.

Hetgeen de zin door het nw. gezegde wint aan zware nadruk, aan indrukwekkende massiviteit, verliest hij door de verzaakte persoonsvormen aan beweeglijke lenigheid. Voor de epische stijl lijkt deze zinsvorm totaal ongeschikt. Dit episch proza is echter amper episch, het is niet het verhaal van personen met hun daden en lotgevallen, maar één groot stillevens met daarin de handelende personen als bewegende figuren, één eindeloze reeks van schilderijen: de naast elkaar geplaatste moment-opnamen.

Dit geldt tot op zekere hoogte reeds van „Een Liefde”, maar in volle omvang van „De Kleine Republiek”. Caricaturale vormen heeft deze epiek aangenomen in „Menschen en Bergen”, dat de indruk maakt van een vertraagde film. Ook in de Camera Obscura is veel stillevensachtigs, maar hier blijft de beschrijving bijna altijd in verhaaltoon gesteld. Dat ook de moderne roman zeer brede beschrijvingen in het verhaal weet op te nemen, bewijst o.a. Couperus in „Iskander”.

De tot dusver besproken vormen hadden betrekking op twee hoofdeigenschappen van de impressionistische taal: de concreetheid en aanschouwelijkheid; de geringe logica.

Een derde opvallend kenmerk is de oplossing van een volzin in woorden en groepen door de talrijke pauzen. Het effect daarvan is een verlevendiging van het rhythme, gepaard gaande met een scherpe omlijning van elke geïsoleerde groep, hetgeen elk détail doet spreken en dat is juist hetgeen een impressionist verlangt.

Ook deze factor bevordert de keuze van de *Afgescheiden Zin*, die op tal van plaatsen in het zinsverband kan voorkomen en daardoor de grootst mogelijke afwisseling brengt in de zinsbouw, en tevens een rijke verscheidenheid in het rhythmisch verloop.

De hoogste graad van substantivering van de zin wordt gevormd door de *Nominale zinnen*. De voorkeur daarvoor in impressionistisch proza wordt Stil. Gr. § 328 o.a. verklaard uit het vlotte, luchtige karakter dezer zinnen. Over 't geheel zal een verteller de Nom. Zin slechts terloops en bij wijze van variatie kunnen aanwenden, maar aan het verhaal en zijn eisen hebben de naturalisten en impressionisten — en van Van Deyssel geldt dit in wel zeer sterke mate — eerst in de laatste plaats gedacht.

III

De in dit proefschrift gegeven beschouwingen berusten in hoofdzaak op omstreeks 120 bladzijden uit het jeugdproza van Van Deyssel, voor de helft gekozen uit *Een Liefde* (de eerste 30 pagina's + een even

groot fragment uit het 13e hoofdstuk), verder uit De Kleine Republiek en Menschen en Bergen. De verdubbeling van het aantal bladzijden uit Een Liefde was noodzakelijk, doordat dit boek zeer ongelijkmatig van stijl is, tengevolge van het vrij grote aantal jaren, waarin het ontstond en die bovendien samenvielen met een belangrijk geestelijk groeiproces (het 17e tot het 21ste levensjaar!). Er is dan ook een aanmerkelijk verschil tussen het in grote trekken „academische” proza der eerste hoofdstukken en het felle impressionisme van het voorlaatste.

Vergeleken althans bij de volgende „epische” werken is het verhalend element in EL nog vrij aanzienlijk. Ook De Kl. Rep. bezit nog een onmiskenbaar-verhalend rythme, een rythme dat wel eens verzandt in de brede beschrijvingen, maar toch telkens weer opwelt en de plastische passages zelfs herhaaldelijk dráágt. De Kleine Republiek laat zich dus nog vrij goed lézen, van het compacte proza van Menschen en Bergen, overladen, hortend en stroef, kunnen de „gezichten” slechts geduldig worden „na-gezien”.

Terwijl van Mathilde ook het gemoedsleven gegeven wordt en zij de centrale figuur is van het hele boek, is Willem in De Kl. Rep. weinig meer dan één jongmens uit de honderden, die samen de centrale figuur constitueren, wel te verstaan in de onafscheidelijk ermee verbonden en er één visioen mee vormende „ommestanden” der schoollokalen en -gangen, binnenplaats-muren en -bonen, bos- en heuvellandschappen tijdens de promenades, enz. Want bovenal was Van Deyssel's pogen hier gericht op de „ensemble-schildering”. Niettemin leeft Willem hier ook nog psychisch.

In een nagenoeg volslagen *stoffelijke* wereld verplaatst ons het zielloos-knappe proza van Menschen en Bergen, een eindeloze galerij van roerloze dingen en bewegende, automaatachtige personen. Door de „ontledende” beschrijving, die handelingen doet verrichten door, van een menselijke wil onafhankelijke, armen, benen, monden enz. is „het leven”, dat immers een geheel veronderstelt, gedood. Van het geestelijk bestaan der hotelgasten wordt ons niets medegedeeld, trouwens dit proza is niet meer mededelend. Een uitzondering vormt enigszins de figuur van den „blauwe”, maar ook alleen omdat dit alter ego van den schrijver in staat stelde tot observatie van de „verschijnselen” in een „mensen-interieur”, lichamelijke en geestelijke, en tot weerspiegeling van en reactie met alle zintuigen en met de phantasie op de „omheening”.

Wat nu de stijlform dezer werken aangaat, het minst opmerkelijk is het eerste gedeelte van Een Liefde. Wel treft men ook hier, althans

embryonaal, alle door mij als karakteristiek beschouwde stijlaspecten aan, maar doorgaans in gematigder gedaante. Het 13e hoofdstuk daarentegen neemt geducht revanche en doet in buitensporigheid van taalvorming maar betrekkelijk weinig voor de volgende werken onder. Niettemin overtroeven ze dit eerste boek op elk terrein, op dat der Woordvorming, der half- en inzonderheid heel-nominale zinnen, op het gebied van de Afgescheiden zinnen zowel als dat der Absolute Constructies. De ene grote ontwikkelingslijn, die deze drie geschriften tot schakels in een reeks verbindt, is bovenal de geleidelijke groei van de *nominale uitdrukkingswijze*.

Van de „interne objecten” vindt men achter in EL reeds zeer revolutionaire, de normale zin volkomen ontwrichtende voorbeelden. Nominale zinnen blijven in dit boek een hoge uitzondering. Deze zinnen zowel als de onconventionele typen van Absolute Constructies en de frequentie dezer constructies op zich zelf, geven aan KR en M & B het bijzondere stijl karakter. Dit laatste geschrift streeft stelselmatig naar een doelmatige, zo nodig uiterst willekeurige, syntactische omraming van een maximaal aantal plastische woorden en verbindingen. Nog consequenter dan in KR worden hier de abstracte, „lege” termen van idiomatische wendingen „gevuld met concreta”, d.w.z. vervangen, geheel of ten dele, door concrete woorden of woordstammen.

Ook expressionistische uitlopers doen zich voor, bijv. V.O. III 184 : 11 *Van den zonnegong hoog galmen de geele lichtslagen*.

In het bekende 13e hoofdstuk vinden we reeds een levendige, „ontledende” beschrijving, een weloverwogen staaltje van *puur-zintuigelijke, niet-logische, visie*, dat bij wijze van uitzondering voortreffelijk werkt:

EL 328 : 3 *Felix' hoofdje ging heen en weêr, zijn oogen blonken, zijn hangend beentje slingerde op en neêr, de armpjes bewogen vóór de strakstaande rieten muur van de hut, het haar ripte bij vlokjes naar boven, de gezichtshuid verroerde en opende zich aan zijn mond; uit het hoofdje naast haar borst geluidden de klanken in Mathildes hoofd.*

De geestige trouvaille is echter „de dood in de pot” geworden in het vermoeiend-stelselmatige en ziellose procédé van M & B, bijv. V.O. III 158 : 8 *De monden graasden en knabbelden en slokten de sla van de vorken, . . .*

Het streven naar *concreetheid* openbaart zich EL 332 : 3:

Felix' lijffe en Maries lichaam kwamen-aan, met bewegingen van buiten en versche standen, die het wezen der groep vernieuwden.

Een passage uit M en B (V.O. III 169 : 19) heeft een frappante voorloper in een Camera-zin; de Camera Obscura bevat trouwens opmerke-

lijke staaltjes van impressionisme, waarvan het me ten eerste verbaast, dat Van Deyssel ze in zijn waarderend opstel over dat boek in het geheel niet te berde brengt.

V.O. III 169 : 19 *De vette keukenmeid plompte rond in de keuken, achter haar dikke schelvischlippen, tusschen haar als met vet besmeerde tanden uit, te-rugsarrende, lijzige antwoorden lachend tegen plagerijen van een vaal-blauwen knecht op de binnenplaats.*

Vgl. uit Een oude kennis: *Gluiperige Willem . . . pruttelde iets tusschen zijn leelijke tanden, achter zijn dikke lippen, en vertrok, hevig met de deur smijtende.*

De zeer grote overeenkomst moet toevallig zijn: voor het impressionisme ging Van Deyssel niet bij Hildebrand in de leer.

Het streven naar concreetheid kan leiden tot verdringing van de noemende woorden door louter-beeldende omschrijvingen:

EL 334 : 20 *wierpen hun jubelende groeningen naar de blauwe effenheid . . .*

Vgl. EL 335 : 24 *de gloeyende blauwbekapping.*

Deze verknochtheid aan de wereld van het concrete en daardoor aan de substantief-vorm kan als merkwaardige consequentie een bron van soms uiterst gewaagde metaforen worden. We zien tussenbeide nl., hoe Van Deyssel zich gretig meester maakt van alle substantieven, die ook maar enigszins in betekenis voldoen aan de eisen van de context, louter en alleen om de „machtige tastbaarheid” van de substantivische vorm:

V.O. III 167 : 2 *Het ijl-witte water, ondoorschijnend buiten den vensterschijn, spatterdartelde en spoelkrioelde den handdoek doorzuigend in de kom, en hooger klefferend tegen het gezicht, en even er over-gedauwd blijvend in striempjes en schrampjes en straaltjes en blaârtjes en kwijlende druppeltjes van bobbelende nattigheid, waaronder licht-roode frischte door de bovenwangen opzette.*